

Képes György

Abszolutizmusok

az európai és magyar alkotmánytörténetben

(oktatási segédanyag, I. félév)

I–V. fejezet

2010.

I.

Az abszolutizmusról általában

Abszolutizmus

Az abszolutizmus a politikai hatalom jogilag nem korlátozott gyakorlását, valamint az ezt igazoló eszmerendszert jelenti (lásd: *Jogi Lexikon*. KJK–Kerszöv Kiadó, Bp. 1999).

Az abszolutizmus tehát egyszerre *kormányzási módszer* (gyakorlat) és *politikai ideológia* (elmélet).

Az abszolút monarchia mint kormányforma

Az abszolút monarchia államában a legfőbb államhatalom valamennyi hatalmi funkcióra, így a törvényhozásra, végrehajtásra és az igazságszolgáltatásra is kiterjedően az államfő (és a neki alárendelt közhatalmi szervek) kezében van.

Georg Jellinek (Általános Államtan, 1900) szerint az abszolutizmus kormányzati rendszerének lényege a *hatalomegység*, amelyet az uralkodó személye testesít meg. Jellinek rámutat, hogy a személyes hatalomegység eszméje Ulpianustól ered: *Princeps legibus solutus est*, azaz „a fejedelem fel van oldozva a törvények alól”.

Az abszolút monarchia tehát olyan monarchikus kormányformát jelent, amelyben az Isten kegyelméből (*Dei gratia*), uralkodó király hatalma nincs a (földi) törvényeknek alárendelve, azaz majdhogynem korlátlan – szemben a rendi vagy az alkotmányos királyságokkal, amelyek „korlátozott monarchiák”.

Az abszolút monarchia állama *egységes*, elhalványul benne a vertikális hatalommegosztás, a korábban oly jellemző helyi és társadalmi hatalmi centrumok jelentősége. A rendi dualizmus megszűnik, szigorú állami kontroll alatt működhetnek önkormányzatok (ha működhetnek egyáltalán).

Az állam ugyanakkor teljes mértékben *centralizált* is. A törvényeket (valójában: edictumokat, pátenseket, tehát rendeleteket) a király alkotja, az általa kinevezett és neki felelős, professzionális kormányzati szervek segítségével gondoskodik azok végrehajtásáról, és az általa létrehozott és az ő nevében ítélező bíróságok gyakorolják a bírói hatalmat.

Átmenet a középkori és a polgári államok között

Gerhard Oestreich az abszolutizmus három meghatározó tényezőjeként a *bürokratizmust*, a *militarizmust* és a *merkantilizmust* – azaz: az állami közigazgatást és közszolgálatot, a nagy létszámú állandó hadsereget és a tudatos állami gazdaságpolitikát – emeli ki 1969-ben megjelent, az európai abszolutizmust rendszerező tanulmányában.

Hahner Péter az abszolút monarchia kialakulásának első jelét abban látja, hogy míg a királyi hatalom megfellebbezhetlensége korábban csak az igazságszolgáltatásban érvényesült, ez a hatalom immár kiterjed a *közigazgatásra*, *kormányzásra* (sőt, a hangsúly utóbbiakra helyeződik át). Létrejönnek a „szakigazgatási kormányservek”, azaz a modern állami bürokrácia.

Rácz Lajos rámutat, hogy az abszolút monarchia három alapvető igazgatási területe a hadügy, a pénzügy és az igazságügyi igazgatás (központosított bírósági szervezet), ugyanakkor korábban hagyományosan feudális önkormányzati, sőt földesúri feladatkörök állami hatáskörbe vonásával a *közigazgatás új szakterületei és geográfiai egységei* is ekkor épülnek ki.

Stipta István az abszolutizmus államának *egységességét*, a rendi dualizmus és a területi partikularizmus felszámolását (vagy legalább az arra irányuló tudatos törekvéseket) tartja meghatározónak. Az abszolút monarchiában a három klasszikus alkotmányos funkció (azaz a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom) a király kezében összpontosul, és ekkor jelenik meg az alattvalókról való állami gondoskodás eszméje.

A *marxista történetírás* szerint az abszolutizmus a feudális és a tőkés társadalom közötti köztes állapotot jelenti. A feudális kötöttségek megszűnnek, ugyanakkor még nincsen polgári alkotmányosság. A marxista felfogás szerint az abszolutisztikus uralkodók alapvetően „reakciósak”, a maguk módján a feudális rendet próbálják konzerválni, bár kétségtelenül a rendi elemek kiiktatásával, amit a király és a polgárság, mint „feltörekvő” társadalmi osztály közötti érdekszövetség alapoz meg („feudális abszolutizmus” koncepciója).

Az újmarxisták (legismertebb képviselőjük az abszolút monarchia kutatása területén *Perry Anderson*) érdekes módon az uralkodó és a nemesség „újszerű szövetségét” hangsúlyozzák (persze ez a nemesség már tartalmazza a polgári rétegekből feltörekvő, érdemeikkel nemesi címet szerző, netán azt megvásárló csoportokat is).

Az abszolutizmus *értékelvű megközelítése* szerint az abszolutizmus az államtörténeti fejlődés szükségszerű stádiuma, amely a történelemben haladó és modernizáló erőt jelent.

Az *értéksemleges megközelítés* szerint az abszolutizmus a legtöbb európai államban átmenetként jelentkezik a középkori és a modern állam között.

A fenti álláspontok közös nevezője, hogy az abszolút monarchia (mint korlátlan monarchia) *átmenetet* jelent a rendi és a polgári korlátozott monarchiák között, egyúttal államszervezeti, jogi, gazdasági és társadalmi reformjaival (a modern közigazgatás megszervezésétől egészen a jobbágyi rendszer eltörléséig) kétségkívül hozzájárult a modern államszervezet és a jogegyenlőségen alapuló modern jogrendszer kialakulásához.

Megjegyzendő, hogy elsősorban az angolszász történetírásban megjelent olyan álláspont is, mely szerint *abszolút monarchia nem is létezett*, ez csupán a francia forradalom ideológusai által erőltetett kifejezés. E történészek felfogása szerint XIV. Lajos állama is korlátozott monarchia volt, legfeljebb máshol voltak a korlátai, mint a rendi államnak.

Ezen álláspont alkotmánytörténeti, kormányforma-történeti szempontból vitatható; ugyanakkor részben azzal magyarázható, hogy az angolszász történetírás (néhány örvendetes kivételtől eltekintve, mint pl. *Peter H. Wilson*) hajlamos kizárólag XIV. Lajosra vonatkoztatva vizsgálni az abszolutizmust.

Az abszolutizmus korszakai

Az abszolutizmus fejlődési stádiumainak máig meghatározó rendszerét *Wilhelm Roscher* (1817–1894) német gazdaságtörténész állította fel 1847-ben (*Geschichte der National-Ökonomik in Deutschland* című, Münchenben megjelent művében).

vallási abszolutizmus

Az első korszakot *konfesszionális* („vallási”) *abszolutizmus*-nak nevezi, amely a reformáció időszakától a harmincéves háború végéig terjed. A korszak jelszava: „Cuius regio, eius religio” (augsburgi vallásbéke, 1555). E fejlődési stádium legfontosabb államai egyrészt az olyan „militáns” katolikus államok, mint Spanyolország, valamint a százéves háború utáni Franciaország; másrészt pedig a katolicizmusról leváló országok a Tudor-kori Angliától a különféle német fejedelemségekig, amelyeket az államegyház (Church of England, illetve elsősorban a lutheránus egyház) megjelenése jellemez.

udvari abszolútizmus A második korszak a Roscher-féle felosztás szerint az *udvari (klasszikus) abszolútizmus*, amely a harmincéves háború végétől a 18. század közepéig tart. Ezen időszak jelmondata: *L'état c'est moi* („az állam én vagyok”), amelyet XIV. Lajosnak tulajdonítunk (a történészek többsége szerint tévesen). A harmincéves háború lezárásával a vallási ellentétek háttérbe szorultak, az ideológiai harc helyett egyre inkább az állami gazdaságpolitika és a közigazgatás aprólékos megszervezése kerül előtérbe. A korszak kulcsállama természetesen XIV. Lajos Franciaországa, de nem kevésbé jelentős az 1660 utáni Dánia és Svédország sem. Anglia már nem tartozik ide, hiszen a parlamentáris fejlődés útjára lépett, ugyanakkor megjelenik két későbbi igen fontos állam, a protestáns Porosz Hercegség (majd Királyság), valamint Ausztria.

felvilágosult abszolútizmus Végezetül Roscher klasszifikációja szerint a harmadik, egyben utolsó korszak a *felvilágosult abszolútizmus*, amely 1740-től a forradalmakig tart. A jelszó: az uralkodó az állam első szolgája („*le premier serviteur de l'état*”), amelyet II. (Nagy) Frigyes porosz király és II. József is magáénak vallott. E fejlődési stádium lényege, hogy az uralkodókra nagy hatást gyakorolnak a 18. századi (elsősorban francia) felvilágosodás eszméi, és a király a közjó szolgálatába áll. A két legfontosabb állam természetesen Poroszország és Ausztria, de figyelemreméltó a 18. század végének dán és svéd felvilágosult abszolútizmusa is.

További érdekes elméletek a történet-tudományban és politikatörténetben

Roscheréhez hasonló korszakokat különböztet meg *Reinhold Koser* (1852–1914) is, akinek számos fontos műve jelent meg a 19–20. század fordulóján, elsősorban a porosz történelem tárgykörében.

Az első korszakot *gyakorlati abszolútizmusnak* nevezi, azaz a vallás és az uralkodó érdekközösségét olyan történelmi helyzetnek tekinti, amely lehetővé teszi a hatalom király kezében történő koncentrálódását anélkül, hogy ezt tudatos államszervező munka kísérné.

Koser rendszerében a második korszak a *fundamentális abszolútizmus*, amelyet már a királyi hatalom korlátainak tudatos leépítése, az abszolút monarchia alkotmányos megalapozása jellemez.

Végezetül ő is külön korszakként említi a *felvilágosult abszolútizmust*, azaz a 18. századi új eszmeáramlatok hatásának jelentkezését az abszolutisztikus királyi udvarokban.

az Oestreich-féle
korszakolás

Gerhard Oestreich (1910–1978) német államtörténész az 1960-as évek végén megjelent tanulmányaiban már öt, részben egymást átfedő korszakát különbözteti meg.

Az első, a 15. század végétől a vesztfáliai békéig (1648) tartó időszakot *korai abszolútizmus*nak nevezi, és a százéves háború után megerősödő európai államokat sorolja ide.

A második korszak a *klasszikus abszolútizmus*, amely 1648–1789-ig tart. Ezt már a gazdaságot is szabályozó, korszerűbb igazgatási rendszer jellemzi.

A harmadik periódus már csak egyes európai régiókra (elsősorban Közép-Európára) jellemző: ez a *felvilágosult abszolútizmus*, amely 1740-től a napóleoni háborúkig tart.

Ezt követi a Német-Római Császárság utódállamaiban (az Osztrák Császárságban és a német államokban) az *állami abszolútizmus* időszaka, az 1848-as eseményekig.

Végezetül az ötödik korszak Ferenc József osztrák császár *neoabszolútizmusa*, vagyis Ausztria kormányzati rendszere 1849-től kb. 1860-ig.

angolszász álláspontok

Mint említettük, a mai történészek egy része, különösen az angolszászok, az abszolút monarchia létezését kétségbe vonják. Ők szívesen használják a kelet-közép európai kései abszolútizmusokra a *felvilágosult despotizmus* kifejezést (utalva e királyságok anakronizmusára).

Wayne te Brake amerikai történész például csak az első két stádiumot vizsgálja, és azokat sem hívja abszolútizmusnak. Az elsőt *régi rezsimek*nek nevezi, amelyet a vallásháborúk (reconquista, a török elleni háborúk, a katolikus és protestáns államok összecsapásai) határoznak meg és amely a harmincéves háborúval ér véget, míg a második az *új rezsimek*, ahol a vallási ellentétek már elmosódnak, sőt, egyéb politikai és kereskedelmi érdekek mentén korábban vallási okok miatt esküdt ellenségnek tekintett államok is összefognak egymással (bár megjegyzendő, hogy Franciaország a spanyol-osztrák összefogástól való félelmében protestáns oldalon lép be a harmincéves háborúba, így a külpolitikai, nagyhatalmi érdekek már akkor a vallási szempontok fölé kerekednek).

Thomas Ertman a modern állam létrejöttének dimenzióit vizsgálva szintén nem az abszolútizmus fogalmára helyezi a hangsúlyt, hanem a feudális államból a modern egységállamba átvezető átmeneti időszakra, az örökletes királyságok és dinasztikus államok létrejöttére. Utóbbiakat egyszerűen korai modern államoknak (*early modern states*). Mivel ez a kifejezés egyben „koraújkori” is jelent, láthatjuk, hogy igazából csak a történeti korszakra utal, nem pedig az állam jellemzőire.

Ertman elméletét *Sashalmi Endre* ismerteti, aki egyben arra a figyelemreméltó tényre is rávilágít, hogy a klasszikus abszolútizmus mintaállama a legkevésbé sem XIV. Lajos Franciaországa volt (ahol a párizsi *parlement* és egyéb, rendi eredetű intézmények szerepe miatt az abszolútizmus kormányzati rendszere nem is tudott a maga teljességében érvényesülni), hanem Dánia az 1660. évi „királypuccs” után.

Kései abszolútizmusok

E sorok írója Gerhard Oestreich ötös felosztását tekinti a mai napig legtökéletesebb abszolútizmus-klasszifikációnak, rá kíván ugyanakkor mutatni, hogy Oestreich hangsúlyozottan csak *Közép-Európát* vizsgálja a 3–5. korszak (felvilágosult, állami és neoabszolútizmus) vonatkozásában.

Indokoltnak tartjuk megjegyezni, hogy *Dániában* az abszolútizmus felvilágosult változata szinte zavartalanul működik 1848-ig (az 1830-as évektől az önkormányzatiság kapcsán bizonyos apróbb korrekciókkal), és *Svédországban* is hasonló jellemzőket mutat az 1772–1809 közötti időszak (III. Gusztáv és IV. Gusztáv Adolf uralkodása, azaz a guszta-viánus kor).

Álláspontunk szerint a *bonapartizmust* (I. Napóleon kormányzati rendszerét, valamint Louis Bonaparte kísérlete annak feltámasztására) is a kései abszolútista rendszerek közé sorolhatjuk, erőteljes felvilágosult elemekkel (lásd: Code Civil), az Oestreich-féle felosztást követve az állami és a felvilágosult abszolútizmus egyfajta kevert változataként.

Természetesen abszolútisztikus–autokratikus kormányzati rendszerek ezután is előfordultak, sőt előfordulnak ma is (bár elsősorban Európán kívül). Ezek vizsgálata azonban már túlmutat jelen tárgy keretein.

II.

Az abszolutizmus előzményei és előfeltételei

A rendi állam

Az abszolutizmusokat az alkotmánytörténeti fejlődés során a rendi állam előzte meg. A rendi monarchia úgynevezett „korlátozott monarchia”, amelyben a hatalomgyakorlást a *rendi dualizmus*, azaz a király és a rendek kettőssége jellemzi.

A királyok a hadviselés feudális korszakában rászorultak különféle befolyásos társadalmi rétegek (egyháziak, világi birtokosok, városi kereskedők) támogatására hadjárataikhoz, cserében gazdasági és politikai előjogokat (*privilegiumokat*) adományoztak nekik. E privilegiumok érvényre jutását garantálta a rendi alkotmány (amely a szokásjogon túl fontos írott jogi deklarációkban, chartákban is megnyilvánult, melyek közül kiemelkedik az 1215. évi angol *Magna Carta*, de hasonlóan jelentős II. András *Aranybullája* vagy éppen a dán V. (Klipping) Erik király által aláírt első *håndfæstning* 1282-ből).

E dokumentumok, hitlevelek lényege, hogy a király önmaga korlátozására vállalt kötelezettséget. A rendi alkotmány legfontosabb garanciája az ellenállási jog volt, amely az esküszegő uralkodóval szembeni fegyveres felkelés jogát törvényesítette.

privilegiumok

A rendek privilegiumai meglehetősen sokrétűek voltak, és persze államonként és társadalmi rétegenként változtak. A gazdasági előjogok (árumegállítás, vásártartás, szabad kereskedelem joga stb.) mellett kiemelkedő jelentőségű politikai, közhatalmi privilegiumok is kialakultak, úgy mint a bíraskodás joga (*privilegium fori*) és az idegen bírói hatalom alóli mentesség; a feudális önkormányzat és önigazgatás; a hivatalviselési jog; az országgyűléseken való részvétel személyes megjelenés vagy képviselő (követek) útján; az *adómegajánlás* és *újoncmegajánlás* (vagyis olyan fontos ügyek, amelyekben a király nem dönthet a rendek nélkül).

A rendi állam kifejlett változatában a rendek *királyválasztási joga* is érvényesül. Ez végső esetben az örökletes királyi hatalom megszűnését jelenti (szélsőséges esetben még az élethosszig tartó királyi hatalom megkérdőjelezését is, bár ezek már inkább „rendi köztársaságok”), de minimálisan azt, hogy a rendek beleegyezése kell a király trónra lépéséhez (királykoronázás, hitlevél kibocsátása). A király abban az esetben uralkodhat, ha esküt tesz a rendi alkotmányra, azaz vállalja a rendek jogainak biztosítását és megvédelmét.

A rendi dualizmus

A rendi államban a közhatalom tehát már nem a király kezében koncentrálódik (mint a királyi földbirtokon és a hűbéri kapcsolatokon alapuló klasszikus feudális államban), hanem megoszlik az uralkodó és a rendek között.

törvényhozás Országos szinten a megosztott hatalom az országgyűlés működésében nyilvánul meg: a törvényeket (minimálisan az adók kivetéséről és a hadsereg felállításáról) a rendek tanácskozása hozza meg.

A rendi gyűléseket a király hívja össze, ő tesz javaslatot azok tárgykörére (a meghívólevélben), ugyanakkor a rendek szabadon előadhatják ott sérelmeiket, és ők döntenek a királyi javaslatokról is. A törvény megalkotásához az uralkodó végső szava szükséges (szentesítés), ami korlátlan vétőjogot biztosít az uralkodó számára.

A rendi országgyűlések logikája tehát a király és a rendek közötti kölcsönös együttműködés, e két hatalmi tényező egyike sem dönthet érvényesen a másik nélkül (amint azt *Werbőczy István* oly szépen megfogalmazza Hármaskönyvében, I.: Hk. II. rész, 3. cím).

végrehajtó hatalom A hatalom azonban nem csak a törvényhozásban, hanem a közhatalom egyéb területein is megoszlik a király és a rendek között. A közigazgatásban ez a központi állam (királyi udvar) visszaszorulását jelenti: a helyi közügyekben immár nem a király kirendelt emberei, hanem a tartomány (a magyar alkotmánytörténetben: vármegye), illetve egyéb feudális önkormányzati szervek, egységek járnak el.

A rendek ugyanakkor a központi hivatalokban is megjelennek, azaz a király egyrészt kivonul a helyi igazgatásból, másrészt arra kényszerül, hogy a rendeket bevonja a központi végrehajtó hatalomba.

Az igazsághoz persze hozzá tartozik, hogy a klasszikus feudális állam kezdetleges államstruktúrájában valódi központi közigazgatásról nem beszélhetünk – nem elvitandó tehát a rendi állam modernizációs szerepe sem.

bírói hatalom A bíraskodás privilégiuma hasonló megosztást eredményez a törvénykezésben is: a király köteles bevonnai a rendeket a központi bíraskodásba (sőt, alapszabállyá válik, hogy csak azonos társadalmi állásúak mondhatnak ki valakire ítéletet), ugyanakkor a helyi, alsóbb szintű ítélkezés teljes egészében a rendek saját bírói fórumai kezébe kerül.

Mindez persze az egyre nagyobb lakosság és egyre több ügy miatt ésszerű kompromisszumnak tűnik, hiszen a kezdetleges központi hatalom (megfelelő szakapparátus híján) nem tud a közigazgatás és a bíraskodás minden szintjén jelen lenni.

A rendi állam kritikája

A rendi állam, mint „korlátozott monarchia”, sok szempontból fejlettebb, mint a hagyományos feudális állam. Különösen igaz ez a rendi monarchia utolsó időszakára, amikor a kormányzás a korábbi feudális–magánjogi tényezők helyett egyre inkább „közjogiasul” (*központosított rendi monarchia*).

A hatalom részben kényszerű, részben szükségszerű megosztása a rendekkel ugyanakkor azt eredményezi, hogy az államban nincs egységes jogrend és közhatalom.

A rendi állam legnagyobb problémája tehát, hogy a központi állam – az egységesség hiánya miatt – pénzügyi szempontból nem hatékony, katonailag pedig sebezhető.

A hadügyi forradalom

A rendek hatalmi szerepe akkor kérdőjeleződik meg először, amikor – a hadszervezési és haditechnikai újítások miatt – a hagyományos nemesi hadviselés túlhaladottá válik. Ezt az időszakot nevezzük *hadügyi forradalomnak*.

A 14–15. században elterjed a puska. A háborúkat immár nem a nemesi, lovagi hadseregek, hanem az ágyúkkal és löfegyverekkel felszerelt katonaságok vívják meg. A nehéztüzérség elterjedésével a várak, a könnyűtüzérség térhódításával pedig a lovasság szerepe válik jelentéktelenné.

Ugyanakkor minél bonyolultabb technikai újításokat kell használni, annál inkább előtérbe kerül a stratégia, a katonai erőforrások megfelelő kihasználása (logisztika). A hadviselés és katonáskodás szakmává válik, és korántsem biztos, hogy egy szakmába „beleszületni” kell – sokkal inkább célszerű azt megtanulni.

A hadügyi forradalmat követően az államnak egyre inkább nagy létszámú, állandó hadseregnek van szüksége, amelyet szakképzett vezetők, stratégák irányítanak. A fegyvergyártás miatt ugyanakkor olyan új gazdasági ágazatok jönnek létre, illetve értékelődnek fel, mint a kohászat vagy a nehézipar.

A hajózás forradalma

A 15. században megjelennek a hosszabb távú utazásra és nagyobb rakomány és legénység szállítására is alkalmas új hajótípusok, amelyek egyrészt új fegyvernemként csatlakoznak a hadseregekhez (hadiflották, haditengerészet), másrészt új távlatokat nyitnak a gazdaság, kereskedelem számára is (külkereskedelem).

Az új hajótípusok közül kiemelkedik a *karavella* (kétárbócos, háromszögletű vitorlával ellátott hajó), valamint a *karakk* (portugálul: *nao*), amely már három árbócos, nagyobb testű, és komolyabb rakományok szállítására is használható.

Ezzel együtt fejlődik a földrajztudomány és a navigáció is. Elfogadottá válik az a nézet, mely szerint a Föld mégiscsak gömbölyű, márpedig ha gömbölyű, akkor körül lehet hajózni, az iszlám világon áthaladó hagyományos kereskedelmi útvonalak helyett új, biztonságosabb tengeri utakat lehet keresni. A tájékozódást segíti a Föld mágnesességének felfedezése (iránytű), valamint a csillagászat (a csillagok állásából történő tájékozódás).

Műveltség

A hadi és navigációs forradalom mellett nem kevésbé jelentős az olcsóbban és nagy tömegben előállítható papír európai elterjedése, valamint az 1450-es évektől elterjedő könyvnyomtatás (*Gutenberg* és társai).

Míg korábban a tudomány és kultúra többnyire az egyház berkein belül maradt (*kódexmásolás*), az említett új technikák ennek a sajátos monopóliumnak véget vetnek. Megnyílik az út a tudományos felfedezések elterjedése és a tudományos eszmecsere, de a politikai vélemények és filozófiai gondolatok tömeges terjesztése előtt is.

Mindez olyan, az abszolutizmus előfeltételének tekinthető eszmeáramlatok terjedését segíti elő, mint a *humanizmus*, valamint a *reformáció* (és *ellenreformáció*).

Földrajzi felfedezések, gyarmatosítás

A középkor legnépszerűbb luxuscikkei (fűszerek, selyem, porcelán) mind Indiából és a Távols-Keletről származtak. Az arab hódítással, majd pedig az Oszmán Birodalom megjelenésével az ezekhez vezető szárazföldi kereskedelmi útvonalak rendkívül kockázatosak váltak, miközben a Földközi-tengeri kereskedelmet lényegében Velence monopolizálta.

Ugyanekkor kimerülőben voltak a közép-európai (cseh, magyar) aranybányák, azaz a nemesfémek kedvelői számára is új területeket kellett kiaknázni.

A technikai fejlődés már említett eredményei (új hajótípusok megjelenése, lőfegyverek elterjedése) lehetővé tették, hogy a hagyományok beszerzési forrásokat és útvonalakat megkerüljék. Az óceánparti államok uralkodói, elsősorban az ibériai királyok, megérezve a nagy lehetőséget, felkarolták a tengeri expedíciókat.

1471-ben portugál hajósok áthajóznak az Egyenlítőn. 1492-ben a genovai *Kolumbusz Kristóf* – a spanyol uralkodópár támogatásával Indiába menet – véletlenül felfedezi Amerikát, melynek felosztásáról 1494-ben már megállapodás is születik a portugálok és a spanyolok között (*Tordesillasi szerződés*). 1552-ben a gyakorlatban is megvalósul, amit elméletben ekkor már mindenki megvalósíthatónak gondolt: a portugál Magellán körülhajózza a Földet.

A nagy földrajzi felfedezésekkel új állami feladatok és szempontok jelennek meg: a nemzetközi kereskedelem szabályozása, az export ösztönzése és az import korlátozása (az *aktív külkereskedelmi mérlegen* alapuló gazdaságpolitika). A hadviselés részben áthelyeződik a tengerre, ugyanakkor a folyamatos háborúskodás mellett a békés külkapcsolatok is felértékelődnek (*diplomácia*).

A gyarmatosítás következményei

A feudális Európa korábbi periféria-államai (Anglia, ibériai államok) jó geopolitikai adottságaik miatt a 16. századtól kezdődően világhatalommá válnak, miközben a kontinentális államok háttérbe szorulnak.

A gazdaságot évszázadokig meghatározó mezőgazdaságból kiszolgáló ágazat lesz, miközben felértékelődik (és hatalmas fejlődésen megy keresztül) az addig kiszolgáló szerepet játszó ipar és kereskedelem. A céheket a minőségi helyett inkább a mennyiségi termelést elősegítő, olcsóbb és hatékonyabb *manufaktúrák* váltják fel.

Nem nemesi rétegek, közrendűek kezében óriási vagyonok halmozódnak fel. Hatalmas kereskedő- és bankházak jönnek létre. Az új vagyonos rétegek hajlandóak az uralkodókat célkitűzéseikben pénzzel támogatni (szemben a nemesekkel, ők adót fizetnek és a kereskedelemből az államnak vámbevételei keletkeznek). Egyfajta érdekszövetség jön létre a meggazdagodó polgárság és a hagyományos rendek által korábban a különféle chartákkal, hitlevelekkel gúzsba kötött királyok között.

Ezzel együtt megkérdőjeleződnek a rendi–nemesi előjogok, privilégiumok: a földesúri hatalom jelentősége a mezőgazdaság gazdasági kulcsszerepének megszűnésével logikusan csökken; az új fegyvernemek háttérbe szorítják a korábban az adómentesség melletti fő érvként szereplő lovagi hadviselést; a nemesek adómentessége az egyre drágábban működő hadsereg és államgépezet fejlődésének gátja lesz.

Reformáció és ellenreformáció

Amennyiben a protestantizmust a katolikus egyházat támadó eretnekmozgalmak egyikének tekintjük (anélkül természetesen, hogy ezzel negatív értékítéletet mondanánk felette), történeti távlatból megállapíthatjuk, hogy korábban soha nem látott sikereket ért el, komplett államokat szakított el a katolicizmustól, és gyökeresen átalakította az állam és az egyház közötti viszonyt.

A *reformáció* a feudális társadalom és hatalom fő ideológiai bázisa elleni támadást jelentett, ezzel együtt ugyanakkor segítette az állam megerősödését.

Létrejönnek a fejedelmi egyházak, amelyek értelemszerűen nem függenek a pápától. Luther javaslatára 1523-ban létrejön a Porosz Hercegség, 1534-ben az angol parlament VIII. Henriket az „angol egyház” fejének ismeri el (*Church of England*). 1529-ben megvalósul a svéd, 1536-ban pedig a dán királyi reformáció, ami egyben *szekularizációt* is jelent. A király elkobozza a katolikus egyház hatalmas birtokait és számúzi a katolikus püspököket az államhatalomból.

Míg a katolikus egyháztól való leszakadás a protestánsá váló államokban a hűbéri jellegű függés megszűnésével erősíti meg a központi hatalmat, a katolicizmus mellett kitartó államokban is megváltoznak a politikai erőviszonyok. Immár nem a király szorul ugyanis rá az egyház védelmére, hanem az egyháznak van szüksége az uralkodó támogatására. Így jutunk el – Roschert idézve – az abszolutizmus első, vallási (konfesszionális) korszakába.

A dinasztikus államok létrejötte

A 15–16. század fordulóján létrejönnek a nagy európai királyi dinasztiák, amelyek egyre nagyobb – bár fizikailag nem feltétlenül egybefüggő – területek felett szerzik meg a főhatalmat.

A dinasztiák persze családon belül és egymás között is nagy háborúkat vívnak (egymást érik a különböző méretű öröklési és dinasztikus háborúk, melyek közül alighanem a legvéresebb az angliai *Rózsák háborúja*).

Emellett azonban békés eszközökkel is növelik hatalmukat, gondoljunk a dinasztikus házasságokra (pl. az *Aragóniai–Habsburg kettős esküvő*, 1496–97) és szerződésekre (*Habsburg–Jagelló szerződés*, 1515), melyeket legkevésbé sem a baráti vagy gyengéd érzelmek vezérelnek, sokkal inkább a nyers külpolitikai érdekek.

A feudális korból „örökölt” tulajdonosi szemlélet alapján az egyes jelentősebb dinasztiák saját birtokukként kezdik az uralmuk alá tartozó területeket kormányozni. Az államok egységesednek (bár még nem nevezhetők egységállamnak), a tartományurak hatalmát letörik, felszámolják a tartományi széttagoltságot. Minden korábbinál nagyobb jelentőséget kap a jogegységesítés és a központi igazgatás. Létrejönnek az első összbirodalmi kormányservek.

*dinasztiák és
egységesedő államok*

1479-ben társuralkodóként lép trónra Aragóniai Ferdinánd és Kasztíliai Izabella (bár Spanyolország egységesedése csak a 16. század elején ér véget).

1485-ben Angliában véget ér a *Rózsák háborúja* nevű öldöklés: a piros rózsza, vagyis a Lancaster-ház oldalágán felemelkedik a *Tudor*-dinasztia.

A százéves háború lezárultával Franciaországban is megerősödik a királyi hatalom. A tartományok alávetése 1491-ben ér véget, amikor VIII. Károly házasságra lép Bretagne örökösnejével.

A már említett dinasztikus házasságkötéseknek, szerződéseknek köszönhetően a 16. század elején gyors felemelkedésnek indul a következő három évszázad meghatározó európai, katolikus uralkodóháza, a *Habsburg*-dinasztia: 1516-ban V. Károly (I. Károly néven) spanyol király lesz, majd 1519/20-ban megszerzi a német-római császári címet is; miközben öccse, Ferdinánd 1526-ban magyar és cseh király lesz. (Az osztrák és spanyol ág 1556-ban, Károly visszavonulásával válik ketté.)

A megerősödő dinasztiák a trónöröklési jog elismerését, az úgynevezett trónöröklési törvényeket államai legfőbb alaptörvényeként (*lex fundamentalis*) ismertetik el. A királlyá koronázás formális szertartássá válik.

A dinasztiák tekintélyének növekedésével stabilizálódik a központi hatalom. Az államelméletben megjelenik a külső és belső szuverenitás fogalma (*Jean Bodin*, 1576).

Az állam növekedése

A dinasztikus államok központi államhatalma, annak funkciói már nem összemérhetőek a rendi államokéval.

*militarizmus,
merkatilizmus,
bürokratizmus
(Gerhard Oestreich)*

Megjelenik az új hadseregmodell, amely az újoncozás mellett a toborzásra és a professzionalításra (katonai képzésre) épít. A hadsereg hierarchikus felépítése erőteljesen hat a civil államgépezet struktúrájára is. Ezt a jelenséget nevezi Gerhard Oestreich *militarizmus*nak.

Ezzel együtt átalakulnak az állam pénzügyi alapjai. Az állami birtokok és a hagyományos monopóliumok bevételei már nem elegendőek az államgépezet fenntartására, feudális szolgálatokkal (lovagság, hivatalviselés) már nem lehet modern hatalmi funkciókat ellátni.

A hangsúly egyre inkább az adóztatásra és vámszedésre helyeződik át. Az állami adókat már nem esetileg, az egyes hadjáratokhoz kapcsolódóan vetik ki, hanem az állandó hadsereg és állandó központi bürokrácia fenntartására.

Elterjed a pozitív külgazdasági mérlegre épülő tudatos állami gazdaságpolitika (*merkatilizmus*), amely importkorlátozásokkal, védővámokkal, az export ösztönzésével és a termelés szabályozásával operál.

Az egyre bonyolultabb hadügyi, pénzügyi, gazdasági kérdések nyilvánvalóan egyre nagyobb szakértelmet igényelnek. Megjelennek teljesen új állami feladatok is, úgy mint a diplomácia, a rendvédelem és tűzrendészet, az építésügy, oktatásügy és egészségügy.

Az *ex nobile officio*, azaz a nemesi kötelességből következő hivatalviselés ehhez már nem elegendő: egyre inkább a szakképzettségnek és a professzionalitásnak, hivatásszerűségnek kell érvényesülnie. Létrejön a kizárólag az uralkodótól függő, ésszerűen szervezett és szabályozott hivatali struktúra (*bürokratizmus*).

A nemesség betagozódik a királytól függő hivatalnoki szervezetbe, ugyanakkor a legmagasabb rangok is megvásárolhatóvá, betölthetővé válnak a polgári rétegek, közrendűek számára. A közszolgalat életpályává válik (képzés, előmeneteli rendszer, hivatali hierarchia), s egyben megteremtődnek a jogegységesítés és jogi modernizáció feltételei.

III.

Az abszolutizmus elméleti alapjai

Az abszolutizmus mint eszmerendszer

Az abszolutizmus államelméleti alapjait a katolikus egyház hierarchikus felépítésében találjuk meg. Olyan, a pápai hatalomra vonatkozó kánonjogi alapelveket adaptálnak a világi központi hatalomra, mint a *plenitudo potestatis* (a hatalom teljessége) vagy a *potestas absoluta* (mindenre kiterjedő, korlátlan hatalom).

A régi római jogelv, mely szerint a fejedelem fel van oldozva a törvények alól (*princeps legibus solutus est*, Ulpianus) ugyanakkor a késő középkorban, a pápaság és a (német-) római császár hatalmát megkérdőjelező monarchiákban jelenik meg ismét és kap új értelmet.

Az abszolutizmus hatalomelméletének kulcsfogalma a *szuverenitás*, amelyet *Jean Bodin* alkot meg a maiestas (felség) szó francia megfelelőjeként 1576-ban, Hat könyv a köztársaságról című művében.

A szuverenitás fogalma – melyet Bodin az uralkodó jogaival kapcsolatban, a francia király pápával és a német-római császárral szembeni függetlenségének alátámasztására használ – a legfőbb hatalom személytelen, területi alapú (territoriális) felfogását jelenti: egy állam állandó és abszolút hatalmát az államterület felett. Befelé ez az államterület lakossága feletti irányítást, míg kifelé, a külkapcsolatokban az egyenrangú részvétel jogát jelenti.

Végezetül az abszolutizmust megalapozó államelmélet használja a *lex egyenlő rex*, a király maga a törvény kifejezést, amely egyszerre két gondolatot foglal magában és ötvöz egymással. Egyrészt a király jogosult meghatározni a törvényeket (ebben mások, így a rendek jogai nem korlátozhatják), másrészt a király *legibus solutus*, a törvényektől függetlenül uralkodik.

A monarcha hatalmának alapja

Az abszolutizmusban a király hatalma – a feudális kor hatalomeredet-felfogásához hasonlóan – Istentől ered.

A király *Dei gratia* (Isten kegyelméből) uralkodik, azonban az államelméletben egyre erőteljesebben jelenik meg egy másik, ezzel párhuzamos jogalap is: az alattvalók feltétlen alávetését tartalmazó, a hatalmat az uralkodóra örök időkre átruházó szerződés (egyébként antik eredetű) koncepciója.

Niccolò Machiavelli

Egyes kutatók szerint nem kizárt, hogy akarata ellenére vált az abszolutisztikus uralkodók egyik „főideológusává” a firenzei szépíró és gondolkodó, *Niccolò Machiavelli* (1469–1527), aki fő művét, *A fejedelem* (*Il principe*) című könyvet 1513 körül írta, de az csak halála után, 1532-ben jelent meg nyomtatásban.

Irodalomtörténészek körében egyre elterjedtebb ugyanis az a nézet (ismerve a szerző egyéb munkáit és életfelfogását), hogy Machiavelli a művet – melyet a politikai életből történt kényszerű visszavonulása idején írt – valójában iróniának szánta. Mindenesetre a könyv a politikai utilitarianizmus alapműve lett.

A fejedelem célja a hatalom minden áron történő megszerzése és megtartása, az erős fejedelmi hatalom és egységes állam kiépítése. A Machiavelli könyvében leírtak szerint a lehető legerősebb kormányzatot kell létrehozni, és a célszerűségnek minden erkölcsi elvet alá kell rendelni. A hatalom megszerzésének és megtartásának fő eszköze a háború és az erőszak.

Machiavelli ugyanakkor azt is taglalja, hogy milyen a jó uralkodó és mikor hatékony az uralkodás. Emiatt *A fejedelem* a ma igen népszerű vezetéstudomány, vezetéselmélet egyik alapműve is.

Jean Bodin

Az abszolutizmus minden kétséget kizáróan legfontosabb államfilozófusa a francia *Jean Bodin* (1529/30–1596), akinek 1576-ban jelent meg fő műve, a *Hat könyv a köztársaságról* (*Les Six livres de la République*).

A mű alaptétele, hogy az állam válságba került (járványok, természeti csapások, háborúk és vallási konfliktusok sújtják), amelyből csak a központi hatalom megerősödése jelentheti a kiutat. A válságok fő kiváltóoka a társadalmi egoizmus, amelyet csak egy független, pártatlan uralkodó és az általa irányított erős központi hatalom tud megtörni.

Bodin meghatározza a szuverenitás és az abszolút hatalom fogalmát. Az állam az ő megközelítésében jogilag kifejlett szuverén hatalmat jelent, amely a háztartások sokasága és azok közös ügyei felett áll. A szuverenitás az állam saját, abszolút és időben nem korlátozott hatalma. Az állam élén a szuverén fejedelem, Isten képviselője áll. Aki a fejedelmet megsérti, Istent sérti meg.

Az uralkodó minden külső és belső hatalom (szuverenitás) birtokosa, akinek akarata nem megkérdőjelezhető, és aki minden világi és egyházi hatalom felett áll. A monarcha hatalma minden világi kérdésre kiterjed, vallási kérdésekben azonban Bodin szerint pártatlannak kell lennie (a könyv a hugenották és a katolikusok véres összecsapásai idején jelent meg, amelyet majd a hugenottából katolikussá lett IV. Henrik csillapít le átmenetileg 1598-ban, a *Nantes-i edictummal*).

Henning Arnisæus

Jean Bodinnél sokkal kevésbé ismert a német–dán *Henning Arnisæus* (1575(?)-1636) neve, akinek 1610-ben megjelent, sokban Bodint követő műve, a *Három könyv a felségjogról* (*De Jure Majestatis Libri Tres*, dánul: *Tre bøger om majestætsrettighederne*) az 1660 utáni dán „tökéletes” (vagy alkotmányos) abszolutizmus elméleti megalapozásának tekinthető.

Arnisæus az uralkodói jogok két fő csoportját különbözteti meg: a nagy felségjogokat (*store majestætsrettigheder*) és a kis felségjogokat (*små majestætsrettigheder*).

Előbbiek lényege, hogy azokat kizárólag az uralkodó személyesen gyakorolhatja. Ebbe a körbe tartozik a törvényhozás (*lovgivningsmagt*), a hadüzenet és békekötés (*føre krig og slutte fred*), valamint a tisztségviselők kinevezésének joga (*udnævne embedsmænd*).

Ezzel szemben a „kis felségjogok” átruházhatóak (ezeket a király nevében kell gyakorolni). Ide tartozik az egyház-kormányzati jog (*kirkens ret*), amiben eltér Bodintól (de Dániában az 1536. évi királyi reformáció óta egyértelmű, hogy az uralkodó az államegyház feje), valamint a pénzverés (*slå mønt*) és adóztatás (*opkræve skatter*) joga.

Thomas Hobbes

Az abszolutizmus „ideológusai” között szokás említeni az angol *Thomas Hobbes* (1588–1679) nevét is, akinek 1651-ben, az angol történelem meglehetősen zavaros időszakában jelent meg *Leviathan (or the Matter, Forme, and Power of a Commonwealth, Ecclesiasticall and Civil)* című könyve.

A mű alaptétele, hogy a központi hatalom hiánya rosszabb, mint a korlátlan hatalom. Az állam Hobbes értelmezésében a polgárok szövetsége, melynek élén Isten kegyelméből a király áll. A polgárok a királynak e szerződésből adódóan feltétlen engedelmességgel tartoznak.

A monarcha a világi törvények felett áll, egyben ő a világi jog egyedüli forrása. Csak Istennek felelős és csak az ő parancsait köteles végrehajtani.

IV.

Az abszolutizmus állammodellje

Az abszolút monarchia állammodellje

Az abszolút monarchia alkotmányos rendszerének csúcán az örökös jogon uralkodó király áll. A rendek királyválasztási joga megszűnik, helyébe a törvényben rögzített trónöröklési jog lép.

Az uralkodót a rendi alkotmány többé nem korlátozza, hatalma minden állami funkcióra kiterjed. A legitim ellenállás joga nem érvényesül: az uralkodó akaratával való szembeszegülés minden esetben főbenjáró bűn.

törvényhozás A törvényhozó hatalmat az abszolút monarchiában a király egyszemélyben gyakorolja. Az országgyűlés működése megszűnik (szünetel), vagy ha működik is parlament (mint Angliában vagy Svédországban), tényleges döntési jogkörei a gyakorlatban nincsenek, működése az uralkodói akarat formális szentesítésére szorítkozik.

végrehajtó hatalom A végrehajtó hatalom – amely a modern kormányzat előképeként épp az abszolutizmus államszervező munkájának eredményeképpen jön létre kifejlett formájában – teljesen centralizált.

A központi közigazgatás működtetése a királynak alárendelt, szakmai alapon tagozódó bürokrácia feladata. Kollegiális szervek (*kormányiszékek*) jönnek létre, amelyek szakterületek szerint szerveződnek (bizottságokból, ügyosztályokból állnak). Tisztségviselőiket a király nevezi ki és bármikor el is mozdíthatja helyükből, és ők az államtól fizetést kapnak. Alapvető elvárás velük szemben a királlyal szembeni feltétlen lojalitás, akár előljáróikkal szemben is (lásd pl. II. József 1784. évi rendeletét a hivatalnokokról).

A helyi igazgatásban egyre szigorúbb állami felügyelet (majd irányítás) alá vonják a földesúri hatalmon alapuló legalsóbb, illetve rendi privilégiumokon nyugvó középszintű önkormányzatokat. A tartományokat, vármegyéket megkísérlik „racionalizálni” (összevonni, megszüntetni), vagy különféle állami főfelügyelőket (intendánsokat, prefektusokat, királyi ügyészeket) állítanak az élükre.

bírói hatalom A törvénykezés területén megerősödik és differenciálódik (többszintűvé válik, egyben specializálódik) a központi bírósági szervezet. A bíróságok a király nevében hozzák meg ítéleteiket.

Az alsóbb szintű, helyi bíróságokat megkísérlik betagolni a központi bíraskodás alá, de minimálisan megvalósul a helyi igazságszolgáltatási szervek feletti központi közigazgatási kontroll.

Természetesen még nincsenek meg a bírói függetlenség garanciái (sőt, a bíróságok nagy részben összefonódnak a közigazgatással), de a bíraskodás egyre inkább szakmai, jogász feladattá válik a korábbi feudális előjog helyett – ami a professzionalitáson alapuló közigazgatás létrejötte mellett úgyszintén az abszolutista államszervezési modellnek köszönhető.

Abszolutizmus és despotizmus

Rendkívül fontos megjegyezni, hogy az abszolutizmus nem azonos a despotizmussal, ugyanis az abszolút monarcha egyrészt az *isteni törvénynek* és a természetjognak, másrészt bizonyos alaptörvényi korlátoknak (pl. trónöröklési rend, a birodalom oszthatatlansága) is alá van rendelve, míg a despotát, az autokratikus uralkodót sem jogi, sem pedig morális korlátok nem kötik.

A legtökéletesebb abszolút monarchiára is jellemző továbbá (lásd pl. Dániát 1660 után), hogy bizonyos alapvető törvényi szabályokat az uralkodó sem változtathat meg. Ilyen lehet a királyi hatalom és az állam (birodalom) oszthatatlansága, az államvallás megtartása, vagy éppen a törvényben rendezett trónöröklési rend.

A felvilágosult abszolutizmus vagy felvilágosult despotizmus vitájában így sokkal inkább a német történettudomány álláspontjával érthetünk egyet, akik rámutatnak, hogy a közép- és észak-európai felvilágosult abszolutista királyok tudatosan vállalták a közjó és népük szolgálatát, akaratlagosan vetették alá magukat magasabb jogelveknek, míg a despotikus uralkodók nem foglalkoztak ilyen megkötésekkel, kormányzásukat nem a közjó, hanem az önkény jellemzi.

Azaz: létezett felvilágosult abszolutizmus, miközben hasonló eredményeket sikerült elérni olyan államokban is (lásd II. Katalin Oroszországát), amelyek kormányzati rendszere a fent említett erkölcsi és alaptörvényi korlátok hiányában inkább *autokratikusnak* mondható.

V.

A korai („vallási”) abszolutizmusok

Spanyolország

Spanyolország létrejötte

Az egységes spanyol állam a 15–16. század fordulóján, több lépcsőben jön létre. A kiindulópont mindenképpen a két (tartományokra tagozódó) hispán királyság örökösének, Aragóniai Ferdinándnak és Kasztíliai Izabellának 1469-ben, titokban megkötött házassága, melynek eredményeképpen a házaspár 1479-ben közösen, társuralkodóként lép trónra a két államban. 1492-ben a spanyolok legyőzik a Granadai Emírség seregeit, s ezzel véget ér a *reconquista* (a mórok kiűzése Hispániából).

A két állam uniójával megrendül a tartományok (León, Galícia, Andalúzia, Katalónia stb.) autonómiája, az investitúra jogának uralkodók általi megszerzésével pedig az egyház befolyása is csökken. Bár formálisan Aragónia és Kasztília rendi gyűlése (*cortes*) is fennmarad, gyakorlati válik, hogy ezek megkerülésével adnak ki törvényeket, összehívásukat az uralkodók halogatják, elmulasztják (pl. 1480–97 között).

1492-ben Kolumbusz Kristóf az uralkodópár megbízásából hajózva – akaratán kívül – eljut az Újvilágba, amellyel megnyílik az út a későbbi gyarmatosítás előtt. Az új területek felosztásáról 1494-ben szerződés jön létre Spanyolország és Portugália között (*Tordesillasi szerződés*). Közép- és Dél-Amerika nagy részének meghódítása folytán szinte korlátlan mennyiségű nemesfém áramlik az országba, ami anyagilag függetleníti a királyi hatalmat a nemességtől (bár korántsem lesz elegendő az egyre pazarlóbb állam fenntartásához).

A spanyol uralkodók tudatosan vállalják a katolicizmus védelmét és terjesztését (az Újvilágban), melynek fontos eszköze az inkvizíció (*Új Inkvizíció*, 1480). Utóbbi egyben a politikai ellenfelek, lázadók megleckéztetésére is alkalmas.

A spanyol állam egyesítése 1515-ben, Navarra elfoglalásával ér véget. Egy évvel később meghal Aragóniai Ferdinánd, de nincsen fiúörököse, így a trónt az Izabellával kötött (első) házasságából származó leánygyermek idősebb fia, a spanyolul nem beszélő Habsburg Károly örökli. Károly trónra lépésével megkezdődik a spanyol abszolutizmus (rövid) virágkora.

I. Károly uralkodása (1516–1556)

Spanyolország I. Károly uralkodása alatt válik világhatalommá. Fennhatósága alá tartozik Spanyolország a közép- és dél-amerikai területekkel együtt, valamint Spanyol Németalföld, a dél-itáliai és az ausztriai Habsburg-tartományok.

1520-ban (V. Károly néven) a *Fugger* bankárcsalád támogatásával német-római császárrá koronázzák, ami azonban gazdasági szempontból igen megerőltető a spanyol koronára nézve. A gyarmatokról származó kincsek nagy részét ugyanis a Német-Római Birodalom ügyei emésztik fel: Károly háborút visel Franciaországgal, a törökkel és a német protestáns fejedelmekkel.

Az 1555. évi augsburgi vallásbékét, amely lehetővé tette a német fejedelmek számára a vallás megválasztását (*cuius regio, eius religio* elve), személyes kudarcának tekinti.

1556-ban (az Algéria elleni sikertelen hadjáratot követően) lemond a trónjáról, kolostorba vonul, birodalmát pedig két részre osztja.

Testvére, Ferdinánd (1526-tól cseh és magyar király) lesz a német-római császár, ő kapja a közép-európai területeket, míg Spanyolországot (a gyarmatbirodalommal együtt), valamint Németalföldet és a dél-itáliai területeket fiának, Fülöpnek adományozza. Ezzel a Habsburg-ház két ágra válik szét (osztrák és spanyol ág).

II. Fülöp uralkodása (1556–1598)

A spanyol abszolút monarchia államszervezete (lásd később) I. Károly fia, II. Fülöp uralkodása idején teljesedik ki.

Fülöp a rendi gyűlések összehívása nélkül kormányoz, kizárólag tanácsadó testületeire támaszkodva. Állama a gyarmati bevételek mellett az adóztatásra épül (de csak a polgárság és a parasztok fizetnek adót). Az állam pénzét a rendkívül költséges háborúk emésztik fel.

II. Fülöp hadjáratait és külpolitikáját sikerek és kudarcok egyaránt jellemzik. 1571-ben, a lepantói tengeri csatában a spanyol *armada* megveri a törököket. 1580-ban – két évvel Sebestyén portugál király Marokkóban bekövetkezett halálát követően – Fülöp a portugál hadifoglyokért fizetett váltságdíj fejében megszerzi Portugália trónját. Ugyanebben az évben megalakul a Fülöp-szigetek nevű csendes-óceáni spanyol gyarmat, amivel a spanyol uralkodó fennhatósága az ismert világ valamennyi földrészére kiterjed („Fülöp birodalmában sosem nyugszik le a Nap”).

A fenti sikereket azonban elhomályosítják a protestánsoktól elszennvedett érzékeny vereségek. 1566-ban, az inkvizíció és Fülöp adópolitikája elleni tiltakozásul felkelés robban ki Németalföldön. 1572-ben holland kalózosok elfoglalják Den Briel városát, 1579-ben létrejön az *Utrechti Unió*, 1581-ben pedig kiadják a holland függetlenségi nyilatkozatot (*Akte van Afzwering*, az „esküvel megtagadás törvénye”). A protestáns kereskedővárosok és tartományok elszakadnak Spanyol Németalföldtől.

Fülöp – felesége, Tudor Mária királynő (VIII. Henrik és Aragóniai Katalin leánya, aki az angol történelemben Véres Mária, *Bloody Mary* néven ismert) révén – Anglia rekatolizációját támogatja. Protestánsok százait égetik meg a máglyán, miközben Anglia a katolikus Franciaországgal is háborút visel (melynek eredménye az utolsó európai angol birtok, Calais elvesztése).

Máriát 1558-ban az angol trónon protestáns féltestvére, I. Erzsébet királynő követi, aki támogatja a holland felkelést és a spanyol kereskedőhajókat elsüllyesztő angol kalózosokat. Fülöp bosszút forral, de a spanyolok súlyos vereséget szenvednek: 1588-ban *Sir Francis Drake* szétveri a „győzhetetlen armadát”. Az angolokkal szembeni vereség véglegesen megrendíti a spanyol birodalmat. Spanyolország évszázada (a 16. század) jelképesen ekkor ér véget.

Spanyolország II. Fülöp halála után

II. Fülöp halála után az országot súlyos társadalmi konfliktusok jellemzik. Csak az alsóbb rétegek fizetnek adót, az adóteher viszont a költséges hadviselés és a pazarló állam miatt egyre elviselhetlenebb.

Mindezt tetézik a gazdasági nehézségek. A tengerentúlról beáramló rengeteg arany és ezüst – tudatos gazdaságpolitika hiányában – inflációt okoz. A külkereskedelmi mérleg katasztrofális: az ország importfüggő, nincs önálló spanyol ipar. Az arab és zsidó kézművesek, kereskedők elűzése a 15. század végén (a reconquista során) megbosszulja magát.

A portugál trón megszerzése és a németalföldi felkelés szinte minden erőforrást kimerített, ugyanakkor II. Fülöp halála után már nincs igazán tehetséges spanyol uralkodó. III. és IV. Fülöp királysága idején a tényleges hatalmat már különféle királyi kegyencek (Lerma gróf, Olivares herceg) gyakorolják.

Mindezen tényezők összességében a spanyol világbirodalom hanyatlásához vezetnek. Az európai hatalmi viszonyok is megváltoznak: a 17. század vezető katolikus hatalma már egyértelműen Franciaország, miközben Anglia és Hollandia lesz a legfontosabb tengeri hatalom.

A spanyol abszolút monarchia államának alapvonalai

1640-ben Portugália kinyilvánítja függetlenségét (IV. János, I. Emánuel legendás király egyik leszármazottja lesz a király), amit 1668-ban Spanyolország kényszerűen tudomásul vesz. (Portugáliában egyébként 1697-től abszolútisztikus kormányzást vezetnek be).

1701-ben, II. Károly spanyol király halálát követően kitör a spanyol örökösödési háború I. Lipót császár és XIV. Lajos francia király között. Utóbbi az egyébként cselekvőképtelen II. Károly (egyik) végrendeletére hivatkozva unokáját, Anjou Fülöp herceget kívánja a spanyol trónra segíteni (amivel célja a Habsburg területek feletti egységes hatalom megakadályozása)

A háború 1713-ban végül a franciák (V. Fülöp) győzelmével ér véget, azonban ennek súlyos ára van: az európai spanyol birtokok az osztrák Habsburg-ág kezébe kerülnek (ekkor jön létre a mai Belgium területén Osztrák Németalföld), s a nagyhatalmak megtiltják Spanyolország és Franciaország egyesülését.

A háború kimenetele ismeretében ugyanakkor nem meglepő, hogy V. Fülöp 1716-ban francia mintájú udvari abszolútizmust vezet be Spanyolországban (*Nueva Planta* rendelet).

A 15–16. század fordulóján, az országegyesítés időszakában megerősödik a központi hatalom. A városok, lovagrendek é a katolikus egyház támogatásával letörlik az arisztokrácia hatalmát. A *cortesek* (tartományi rendi gyűlések) fennmaradnak ugyan, de befolyásuk jelentősen csökken. Megkezdődik a bürokrácia kiépülése: a király rangokat és állami hivatalokat adományoz híveinek, köztük kisnemeseknek (hidalgóknak) és nem nemes értelmiségieknek, így egyetemistáknak is.

Consejók Ferdinánd és Izabella időszakában először Kasztília és Aragónia tanácsa (*Consejo de Castilla, Consejo de Aragón*) jön létre, és külön tanács alakul a tengerentúli ügyek intézésére. Közös központi szervként 1480-ban alapítják meg a királyi tanácsot (*Consejo Real*), majd a pénzügyi tanácsot.

I. Károly idején, 1522-ben utóbbi továbbfejlesztéseként jön létre a *Consejo de Estado* (államtanács), melynek feladata a központi kormányzat csúcsszerveként a spanyol korona alá tartozó területek igazgatásának összehangolása és felügyelete.

A spanyol állam II. Fülöp uralkodása alatt már egyértelműen az egyre nagyobb létszámú hivatalnokszervezetre és az erős hadseregre épül. Madridban létrejön az állandó udvari székhely (főváros), és sorra alakulnak a különféle szakigazgatási területeket irányító tanácsok (Gazdasági Tanács, Inkvizíció Tanácsa, Haditanács stb.).

Az államapparátust szigorú hierarchia jellemzi. Az állam élén a király áll, aki alatt alkirályok és kormányzók működnek az egyes területeken. A főtisztviselők (titkárok) a király tanácsadóiként működtek a hivatali gépezetben.

állam és egyház II. Fülöp időszakában a spanyol király a katolikus egyház fölé kerekedik: a gyarmatokon teljeskörű egyházkormányzati jogokat gyakorol, a Szicíliai Királyságban egész egyszerűen a pápa teljhatalmú megbízottjának tekinti magát, de Spanyolországban is visszaszorul a Szentszék befolyása.

Rácz Lajost idézve II. Fülöp olyasfajta independenciát élvez (elsősorban a Szicíliai Királyságban) Rómával szemben, mint „VIII. Henrik a korabeli Angliában protestáns külsővel”.

Nueva Planta 1598 után, a hanyatlás időszakában a jól szervezett, központosított államot a királyi kegyencek (*validók*) és főminiszterek uralma váltja fel.

Csak a 18. században, a spanyol örökösödési háborút követően, a *Nueva Planta* („új rend”) időszakában sikerül konszolidálni a helyzetet, amikor a francia államberendezkedés példájára teljes centralizációra kerül sor a közigazgatásban.

Megszüntetik az alkirályságokat, bevezetik az államtitkársági és intendánsi rendszert. Erről azonban ehelyütt külön nem ejtünk szót, ugyanis mindez nem más, mint XIV. Lajos „udvari abszolutizmusának” leképezése (Lajos unokája, Anjou-Bourbon V. Fülöp 1716. évi dekrétuma alapján).

Anglia

A Tudorok trónra kerülése

Anglia a *Rózsák háborúja* eredményeképpen a 15. század második felében lényegében anarchikus állapotba került. Az arisztokrácia nagy része elpusztult, a jogrend összeomlott, a parlament nem tud úrrá lenni a válságon.

Az angol rendi alkotmányt jellemző egyensúlyi helyzet (*király – parlament – common law*) felbomlik, és a királyi hatalom erősödik meg a másik kettő rovására (azonban a másik két egyensúlyi tényező sem szűnik meg teljesen létezni).

1485. augusztus 22-én a bosworthi csatában a Lancaster-ághoz tartozó *Tudor Henrik* herceg legyőzi a York-házhoz tartozó III. Richárdot, és VII. Henrik néven angol királlyá koronázzák. Ezzel kezdetét veszi a Tudorok korszaka.

VII. Henrik (1485–1509) felismeri az adóztatás, a kereskedelem és a diplomáciai kapcsolatok fontosságát, és erre alapozza a megrendült állam konszolidációját. 1487-ben létrehozza a hivatásos bírákból álló, súlyos bűnügyekben eljáró királyi főbíróságot, amely tanácskozásainak helyszíne alapján a Csillagkamara (*Star Chamber*) nevet kapja.

**VIII. Henrik uralkodása
(1509–1547)**

A központi államszervezet megerősítése VII. Henrik utódja, VIII. Henrik uralkodása idején megy végbe.

A királyi központi bíróságok további hatásköröket vonnak el a hagyományos grófsági (*common law*) bíróságoktól. VIII. Henrik uralkodása alatt mintegy 72.000 halálos ítélet születik.

1530 környékén állandósul a nagytanácsból kivált szűkebb testület, a „titkos tanács” (*Privy Council*). Ez lesz a legfontosabb központi végrehajtó szerv, amely a királynak teljesen alárendelve működik.

A korábbi királyi tanács ezzel egyidejűleg, ámde megváltozott összetétellel betagozódik a parlamentbe (*House of Lords*). Ezzel kialakul az angol parlament végleges, kétkamarás szerkezete. Ugyanakkor a Tudor-korszakban a parlament alárendelt szerepet játszik, feladata a királyi akarat szentesítése, legitimálása.

VIII. Henrik – kihasználva, hogy a kontinensen a reformáció meggyengítette a katolikus egyházat – függetleníti magát az Anyaszentegyházról (mely döntésének közvetlen magánéleti előzménye, hogy fel kívánta bontani *Aragóniai Katalinnal* kötött, fiúgyermek híján eredménytelennek tekintett házasságát).

Létrejön az angol nemzeti egyház (*Church of England*, anglikán egyház). A király elkobozza a katolikus egyházi birtokokat, és azokat a gazdagabb földbirtokosok részére értékesíti (ebből a kincstárnak szintén bevétele származik). 1534-ben a parlament szentesíti a királyi reformációt (*Act of Supremacy*).

**VI. Edvárd és I. Mária
uralkodása**

VIII. Henrik halála után *Seymour Johannával* kötött házasságából származott fiúgyermek, Edvárd kerül Anglia trónjára (mindössze kilencévesen). VI. Edvárd idején (1547–1553) a tényleges hatalmat a gyermekkirály nagybátyja, *Edward Seymour* (Somerset hercege) gyakorolja.

VI. Edvárd halála után – egy *Lady Jane Grey* nevű oldalági trónkövetelő leverését követően – VIII. Henrik első, még *Aragóniai Katalinnal* kötött házasságából származó leánygyermek, Mária következik az angol trónon, aki – mint a spanyol történelem kapcsán már említettük – katolikus vallású.

I. Mária 1554-ben házasságot köt II. Fülöp spanyol királlyal. A rekatolizációs kampány időszakában háromezretet értenek meg, miközben Anglia értelmetlen háborút vív a szintén katolikus Franciaországgal.

I. Erzsébet uralkodása (1558–1603)

Mária utódja féltestvére, VIII. Henrik *Boleyn Annával* kötött házasságából származó ifjabb leánygyermek, Erzsébet lesz, aki viszont protestáns.

I. Erzsébet – okulva apja és nővére példáján – nem megy férjhez, hogy elkerülje a kényszerű háborúkat és társadalmi konfliktusokat. Külföldi férjet nem akar, hogy ne sértse meg az angol nemzeti érzéseket (és ne léphessen fel utóbb idegen trónkövetelő Angliában). Angol férjet pedig azért nem akar, nehogy belső viszályokat korbácsoljon fel.

Erzsébet uralkodása alatt megkezdődik Anglia felemelkedése. Ösztönzi a kulturális és gazdasági fejlődést: ekkor éli aranykorát az angol színház (*Shakespeare* időszaka), 1571-ben pedig létrejön az angol tőzsde.

Pacifikálja a parlamentet, erősíti a király és a parlament közötti szálakat. Megerősíti az anglikán egyházat, elfojtja a katolikus és egyéb *disszenter* (vallási másként gondolkodó) mozgalmakat. 1587-ben – állítólag akarata ellenére – kivégzik a skóciai Stuart Máriát, amivel szintén Erzsébet hatalma erősödik meg.

I. Erzsébet külpolitikájának lényege Anglia világhatalmi szerepének megalapozása. Már 1584-ben angol gyarmat létesül Virginiában (*Sir Walter Raleigh*), bár ez rövid életű. Erzsébet minden eszközzel támogatja a tengeri hadviselést, így a korona nevében végrehajtott tengeri rablótámadásokat is (Raleigh, Drake). 1600-ban létrejön az angol Kelet-Indiai Társaság.

Sir Francis Drake vezetésével az angol hajóhad 1588-ban legyőzi a spanyol armadát. A spanyol birodalom hanyatlásával Anglia veszi át Spanyolország vezető tengeri hatalmi szerepét, s egyben Európa vezető protestáns hatalmává válik (legfőbb riválisa a 18. század közepéig Franciaország lesz).

A Stuartok abszolutizmusa

Mivel I. Erzsébetnek nem volt férje és gyermeke, halála után a VII. Henrik révén Tudor gyökerekkel is rendelkező VI. Jakab skót király kerül az angol trónra (I. Jakab néven).

Az ő uralkodása idején eleinte I. Erzsébet volt főminisztere, *Robert Cecil* gyakorolja a tényleges államhatalmat, majd 1612-től a korrupt főhivatalnokok befolyása érvényesül.

Az 1620-as években ennek megfelelően megerősödik a parlament, amely feléleszti a királyi tisztviselőkkel szembeni közjogi felelősségrevonás (*impeachment*) jogát. A parlament kinyilvánítja tagjai sérthetlenségét és mentelmi jogát.

1625-ben I. Jakab meghal, és fia kerül a trónra (I. Károly, 1625–1649). Kiéleződnek az országban a vallási konfliktusok, a Stuartok közismert katolikus orientációja (az anglikán egyház katolicizmushoz való közelítése) és az emiatt egyre népszerűbb reformirányzatok (az anglikán egyházat „megtisztítani” óhajtó *puritánok*) miatt.

A király a központi bíróságokat elsősorban a puritánok üldözésére használja fel, miközben egyre élesebb az ellentét a parlament és a királyi hatalom között. 1626-ban a parlament nem szavazza meg az élethosszig a királynak járó kikötői vámokat, mire az uralkodó feloszlatja a parlamentet és törvényellenesen bevezeti az el nem fogadott vámot, sőt még kényszerkölcsönöket is bevezet.

Amikor a király 1628-ban ismét a parlament összehívására kényszerül, utóbbi petíciót fogad el (*makrancos parlament*).

A petíció (*Petition of Right*) lényege, hogy a király – középkori precendensek alapján – a parlament hozzájárulása nélkül nem vehet ki adót, nem követelhet adományokat és kölcsönöket. Megfelelő indok nélkül senkit nem tartóztathat le, és bírósági határozat nélkül senkit sem tarthat fogságban (erre tehát a királyi parancs nem elegendő). Végül a parlament követeli a polgári lakosság beszállásolási kötelezettségének és a hadijog alkalmazásának megszüntetését.

A király 1629-ben ismét feloszlatja a parlamentet, és az angol történelemben példátlan módon tizenegy évig (1640-ig) parlament nélkül kormányoz. Alkalmi adókat vezet be, amelynek befizetését azonban sokan megtagadják, a common law bíróságok pedig utóbbiaknak adnak igazat.

1638-ban a skótok megtámadják Angliát, ennek folytán gazdasági csődhelyzet áll elő. A király 1640-ben ennek okán kénytelen összehívni a parlamentet, így rövid időre (1640–42) helyreáll a parlamentarizmus (rövid parlament, hosszú parlament).

A király a parlament követelésének engedve a gyűlölt kegyencek egy részét kivégezteti. 1641-ben megszüntetik a Csillagkamarát és még néhány központi bíróságot. A bebörtönzött puritánokat szabadon engedik. A parlament 1641-ben elfogadja a háromévenkénti ülésezésről szóló törvényt (*Triennial Act*).

Polgárháború és Stuart-restauráció

1642-ben polgárháború tör ki a királpártiak (*gavallérok*) és a parlament hívei (*kerekfejűek*) között. A polgárháború 1648-ban a parlament-pártiak győzelmével ér véget. I. Károlyt elfogják és – máig vitatott módon – 1649. január 30-án kivégzik.

1649–1660 között interregnum van, nincs betöltve a királyi hatalom Angliában. A gyakorlatban köztársasági államforma (*Commonwealth*) érvényesül *Oliver Cromwell* vezetésével, amely egyfajta katonai diktatúra. A kormányzati rendszert írott dokumentumban szabályozzák, az angol alkotmánytörténetben szintén példátlan módon (*Instrument of Government*).

Cromwell halála után nem sokkal az új rendszer összeomlik. 1660-ban restaurálják a Stuart-házat. II. Károly kerül hatalomra, azonban az abszolutisztikus királyi hatalom többé nem áll helyre (helyette az 1640–42. közötti parlamentáris időszakhoz hasonló kormányzás következik).

II. Károly utódja, a katolikus-párti II. Jakab 1688 decemberében elmenekül Angliából (Franciaországba). A parlament Orániai Vilmost hívja az angol trónra, aki viszont már az alkotmányos monarchia rendszere szerint, korlátozott módon uralkodik (*Bill of Rights*, 1689).

Az angliai abszolutizmus alkotmányának tényezői

törvényhozás

Az angol abszolutizmus az abszolút monarchia spanyol (és francia) példától eltérő modelljét valósítja meg.

A törvényhozásban a parlament formális szerepe megmarad. A királyi tanács betagozódásával az 1530-as évektől a parlament két házzal (*House of Lords* és *House of Commons*) működik.

A peerség megvásárolható lesz, azaz a felsőházat a királyhoz hű emberekkel duzzasztják fel, emellett az államegyház lényegéből adódóan az anglikán püspökök is egyértelműen a király mellé állnak (főleg a vallási konfliktusok kiéleződése időszakában).

1539-ben a parlament a „felhatalmazási törvényben” (*Statute of Proclamation*) lehetővé teszi VIII. Henrik számára, hogy törvénnyel (azaz a *statute law*-val) egyenértékű királyi rendeleteket bocsásson ki. A királyi rendeletek és parancsok elsősorban I. Erzsébet időszakában terjednek el.

Szintén a Tudor-kor jellemzője, hogy az uralkodók egyre több város számára biztosítják a képviselőket. *Kontler László* rámutat: míg VIII. Henrik első parlamentjében 224, I. Erzsébet uralkodásának végén már 372 városi küldött volt jelen az országgyűlésen [Poór János (szerk.): *A kora újkor története*, 220.p].

A parlament és a király között a Stuartok időszakában alakul ki konfliktus, miután a szokásjogot semmibe véve a király a parlament megkerülésével próbál meg adót kivetni (amire még a *Statute of Proclamation* alapján sem került soha sor). Tényleges rendeleti kormányzás 1629–40. között valósul meg, amikor I. Károly össze sem hívja a parlamentet.

végrehajtó hatalom

A végrehajtó hatalom csúcsszerve a Titkos Tanács (*Privy Council*). Ennek előzménye, hogy a királyi tanács még VII. Henrik idején államtanácsá alakul, és gyakorlattá válik, hogy egy szűkebb tanácsadói kör a királlyal külön tanácskozik. 1526-ban VIII. Henrik elrendeli, hogy utóbbiak (a *titkos tanácsosok*) mindig álljanak készenlétben, 1530-tól pedig ez a szűkebb kör szervezetileg is kiválik a királyi tanácsból.

A Privy Council különválásával egy olyan kis létszámú, hatékonyan működő testület jön létre, amelynek fő feladata a király akaratának végrehajtása. Tagjai: a főkancellár, a főkincstárnok, a főpecsétőr, a főkamarás, az admirális, valamint a tanácsosok.

A Titkos Tanács legfőbb feladata a királyság védelme (ennek körében a spanyol armada legyőzése és a skót határok védelme); emellett a kereskedelem szabályozása és a pénzügyek intézése is. Az angol alkotmánytörténetben a Privy Council a kormány tényleges előzménye.

A helyi közigazgatás (grófságok) területén is reformokra kerül sor a Tudor-korszakban. VIII. Henrik saját hatáskörbe vonja az egyik legfontosabb grófsági tisztségviselő, a *békebíró* kinevezését.

I. Erzsébet idején feléled a grófsági gyűlések javaslattevési joga, és a grófságok az egyszerűbb bírói feladatok mellett egyre több rendészeti jellegű feladatot is ellátnak (szegénygondozás, élelmiszerellátás, vadászati engedélyek, kocsmák működésének felügyelete stb).

bírói hatalom

Az angliai abszolutizmus a legnagyobb (s egyben legtöbb vitát, konfliktust kiváltó) átrendezést a bírói hatalom területén hajtott végre. A reform lényege abban áll, hogy egymás után jöttek létre központi, királyi bíróságok (*prerogative courts*), hogy ezzel is csökkentse az uralkodó az évszázados hagyományok alapján az alattvalók életére meghatározó befolyással rendelkező common law bíróságok jelentőségét, elvonva hatásköreiket, lehetővé téve az alattvalók számára azok megkerülését.

A legmagasabb szintű common law felsőbbbíróság (*King's Bench*) fennmarad, de 1487-ben létrejön a *Star Chamber* (Csillagkamara), amely annak a tanácssteremnek a mintázatáról kapta a nevét, ahol a Westminsterben ülésezett.

A Star Chamber előképe a francia Grand Conseil de la Justice (1463), angol jogtörténeti megalapozottságát pedig a Kancellária Bírósága (*Court of Chancery*) által már korábban is gyakorolt úgynevezett „méltányossági” (*equity*) bírászkodás teremtette meg.

A Csillagkamara főpapokból, főnemesekből és common law jogászokból tevődik össze, és összetettebb, nehezebb megítélésű bűnügyekben jár el (pl. politikai összeesküvések, hamisítási ügyek). Halálos ítéletet nem hozhat. A Stuartok idején kifejezetten politikai és vallási üldözésre használták, így igen népszerűtlenné vált. 1641-ben eltörlik.

Az angol abszolutizmus fondorlatosságát példázza az 1527-ben létrehozott *Court of Requests* nevű központi bíróság, amely a szegények („poore men”) jogvitáiban jár el. Eljárása egyszerűbb és olcsóbb, mint a common law bíróságoké, így a szegényebb néprétegek között utóbbiaknak jelent konkurenciát. A common law jogászok természetesen mindvégig vitatják eljárásának jogszerűségét.

Fontos központi bíróság még a *High Commission*, melynek egyházi ügyekre terjed ki a joghatósága. Tagjai anglikán főpapok és a római jogi doktorok. Egyházi szankciók mellett ugyanakkor pénz- és börtönbüntetést is kiszabhat, ami miatt a common law jogászok ellenzik a működését. 1640-ben a parlament eltörli, majd II. Jakab visszaállítja, de 1689-ben végleg megszüntetik.

Végezetül említést érdemel a kereskedelmi és tengerjogi ügyekben eljáró *Court of Admiralty* (amely a forradalom után már csak tengerjogi ügyekben ítélkezik), valamint az Északi és Walesi Tanács, amelyek területi illetékesség szerint szerveződnek ugyan, de szintén központi, királyi bíróságok és így mentesek a common law kötöttségei alól.

Franciaország

A királyi hatalom megerősödése a százéves háború végére

Franciaországban a feudális királyi hatalom nem volt igazán erős. A francia király eredendően *primus inter pares*, vagyis első az egyenlők (azaz a francia hűbérurak) között.

A központi állam kiépítése ugyanakkor már a 14. század elején megkezdődik. Létrejön az első, bürokratikus jellegű központi szerv, a Számadási Kamara, és elterjednek az államtitkári jellegű tisztségek (királyi titkárok, *secrétaires du roi*).

A francia király ebben az időszakban válik valamennyi tartomány urává (*seigneur-évé*). A trónöröklés automatikussá válik: az utód az előd halálakor azonnal átveszi a hatalmat (*Le Roi est mort, vive le Roi* – „meghalt a király, éljen a király”).

1438-ban megjelenik VII. Károly *pragmatica sanctiója*, mellyel a király hatáskörébe kerül a főpapi tisztségekre vonatkozó javaslattétel (ezt az 1516. évi konkordátum azzal erősíti meg, hogy a beiktatás joga viszont a pápát illeti).

1439-ben a rendi gyűlés (*États Généraux*) állandó hadiadót szavaz meg, amivel legfontosabb fegyverét adja fel (lemond az adómegajánlás jogáról).

1453-ban véget ér a százéves háború, kiűzik az angolokat a kontinensről, a királyi hatalom végleg felülemelkedik a hűbérurak hatalmán

1491-ben VIII. Károly házasságot köt Bretagne-i Annával, s ezzel befejeződik az ország egyesítése.

Az abszolutisztikus hatalomgyakorlás kezdetei a 16. században

Franciaországban I. Ferenc (1515–1547) uralkodása idején lehetünk tanúi az első abszolutista kormányzási kísérletnek. Ő kísérletet tesz a tartományi (rendi) privilégiumok visszaszorítására. Az *États généraux*-t nem hívja össze, amint utódja, II. Henrik (1547–1559) sem, ehelyett királyi rendeletekkel kormányoz.

1522-ben intézményesíti a pénzügyi, rendészeti és udvari tisztségek (*office*-ok) megvásárlását, aminek felügyeletére – némiképp tréfásnak hangzó módon – egy külön hivatalt hoz létre (1568-tól a megvásárolt hivatalt tovább lehet adni).

I. Ferenc idején válik szét Titkos Tanácsá (*Conseil étroit*) és Magántanácsá (*Conseil privé*) a feudális eredetű curia regis, azaz a Nagytanács. Ezzel megkezdődik a központi kormányzat modern elvek szerinti át- (meg-) szervezése.

1559-ben kiadják a *hugenották hitvallását*. A hugenották (a kálvinizmus francia ágának) térnyerése meggyengíti a katolikus egyházat, amely így a király védelmére szorul rá. Az uralkodó örömmel vállalja fel az egyház védelmezőjének szerepét – az egyház feltétlen támogatásáért cserében.

1566-ban IX. Károly törvénye, a *Moulins-i ordonnance* kimondja, hogy a királyi birtokok oszthatatlanok és elidegeníthetetlenek. Egyedüli uruk a király.

1572. augusztus 24-én – IX. Károly parancsa alapján – mézszárlást rendeznek a hugenották között (*Szent Bertalan éjszakája*).

1576-ban megjelenik Jean Bodin könyve (*Les Six livres de la République*), amely államelméleti szempontból megalapozza az Istentől eredő és korlátlan királyi hatalmat.

1589-ben meghal az utolsó Valois-házi király, III. Henrik (IX. Károly öccse).

IV. Henrik uralkodása (1589–1610)

A franciaországi korai abszolutizmus legnagyobb formátumú uralkodója IV. (Bourbon / Navarrai) Henrik (1589–1610).

Az eredendően hugenotta Henrik a rendi gyűlésben szerveződő katolikus ellenpárt leszerelése érdekében áttér a katolikus hitre (*Párizs megér egy misét*), és 1594-ben meg is koronázzák Franciaország királyává.

1598-ban a vallási konfliktusok lecsillapítása céljából elrendeli, hogy az ún. „biztonsági helyeken” (*places de sûreté*) szabad a vallásgyakorlás a hugenottáknak (*Nantes-i edictum*).

IV. Henrik átszervezi a Titkos Tanácsot, melynek egyetlen arisztokrata tagja marad, a hugenotta *Maximilien de Béthune*, azaz *Sully* herceg (1559–1641), aki viszont a király legközelebbi bizalmasaként igen nagy szerepet kap az államügyek irányításában, elsősorban a pénzügyek rendezésében. Intenzív költségcsökkentő intézkedéseket hajt végre, évente fizetendő adót vezet be, ugyanakkor csökkenti a parasztokat terhelő fejadót.

1604-től IV. Henrik éves járadék ellenében akár örökletesen is biztosítja a hivatalvásárlás lehetőségét (*paulette*). Nemesi címek adományozásával egyre több szakembert von be a kormányzásba.

Fejleszti az ipart, kiemelten támogatja a tengerentúli kereskedelmet. Megalakul a Francia Kelet-Indiai Társaság. *Sully* hercegnek köszönhető megjelenik az új állami gazdaságpolitika, a később Colbert által tökélyre fejlesztett *merkantilizmus*.

A francia abszolút monarchia alkotmányának tényezői a 17. századig

Franciaországban 1302-től működik az általános rendi gyűlés (*États Généraux*), amelyben három rend kap helyet (a főpapság, a nemesség és a „harmadik rend”, azaz a városi és vidéki követek). A szavazás rendenként történik, azaz a két főrend le tudja szavazni a harmadikat (de másképp is ki lehet játszani a rendeket egymás ellen).

Az *États Généraux* tényleges törvényhozó jogköröket nem gyakorol, 1439-ben pedig legfontosabb hatásköréről, az adómegajánlás jogáról is lemondott. 1484-ben a rendek megkísérelnek ezen változtatni, de már VIII. Károly (1498–1515) sem tartja be azon ígétét, hogy az adóügyeket két-évente megtanácskozza a gyűléssel, utódai (I. Ferenc és II. Henrik) pedig össze sem hívják azt.

Az általános gyűlés mellett működik az előkelők gyűlése (*Assemblée des Notables*) is, amely gyakorlatilag a királyi tanácsnak felel meg, tetszőleges számú királyi meghívottal kibővítve annak érdekében, hogy biztos legyen az uralkodó támogatása.

Az előkelők gyűlése döntést nem hoz, csak véleményt nyilvánít, ami a királyok számára nem kötelező erejű, így viszonylag gyakran, ám kevés eredménnyel ülésezik. Jó példa erre, hogy 1596-ban IV. Henrik ennek a gyűlésnek ígéri meg az *États généraux* összehívását, amit aztán nem teljesít.

ordonnance-ok A valódi törvényalkotás a király hatáskörébe tartozik. A királyi rendeleteket (*ordonnance-okat*) a *parlement-ok*, azaz bíróságok iktatják be, melyek közül kiemelkedik a párizsi *parlement*. Utóbbi ugyanis tiltakozást (*remonstrance*) adhat ki az *ordonnance* ellen, ha azt jogellenesnek találja.

A 16. századtól az uralkodó azonban kétféleképpen is megkerülheti az *ordonnance-ok* beiktatásának megakadályozását. Egyrészt jogosult parancsba adni a becikkelyezést, másrészt ha a király személyesen jelen van a *parlement* ülésén és ott megindokolja rendeletét, azt kötelező beiktatni (*lit de justice*).

édit-k A király *ordonnance* mellett úgynevezett *édit-t*, azaz halaszt-hatatlan igazgatási rendeletet is kiadhat, amelyre a *parlement-i* beiktatási jog eleve nem vonatkozik.

Ilyen rendeletek kiadásával irányítja az uralkodó a hadsereget és a haditengerészetet, a pénzügyeket, illetve dönt különféle rendészeti jellegű kérdésben.

végrehajtó hatalom A végrehajtó hatalomban a 14. századtól folyamatosan csökken a feudális eredetű központi tisztségek jelentősége, és egyre inkább a kancelláriából kiváló királyi titkárok kerülnek előtérbe. Őket a 16. század második felében már államtitkároknak (*secrétaires d'état*) nevezik. A központi tisztségek közül a 16. század végére kiemelkedik a pénzügyek főintendánsának (*surintendant des finances*) a szerepe.

Az első, modern jellegű központi igazgatási szerv a 14. század elején létrejött Számadási Kamara. A 15. század közepén a Nagytanácsból, az egykori curia regisből alakul meg a Magántanács (*Conseil Privé*), amely az angol Privy Council névadója lesz.

I. Ferenc uralkodása idején, szintén a curia regisből válik ki a Titkos Tanács (*Conseil Étroit*), a közigazgatás első csúcsszerve. Ezzel a feudális gyökerű Nagytanács megszűnik működni.

III. Henrik uralkodása (1574–1589) idején jön létre a király államtanácsa (*Conseil d'État du Roi*) – ebből lesz a későbbi államtanács (*Conseil d'État*).

A tanácsban a 16. század végére szakosztályok jönnek létre, amelyek majd a klasszikus „udvari abszolútizmus” idején (azaz a 17. századtól) válnak önálló tanácsokká. Ugyanakkor már a korai abszolútizmus idején, 1563-tól megfigyelhető, hogy a Titkos Tanács berkein belül külön pénzügyi testület jön létre, amely a későbbiekben önállósul (*Conseil des Finances*), a pénzügyi főintendáns vezetésével.

bírói hatalom A legfontosabb bíróságok a már említett *parlement*-ok. Minden tartománynak megvolt a maga *parlement*-ja, amely a saját illetékességi területén a királyi rendeletek beiktatási jogával is rendelkezett (*droit d'enregistrement*).

Kiemelkedik közülük, mert országos hatáskörűvé válik a párizsi *parlement*, amely a 13. században alakult *Pairek Bíróságából* és az 1308-tól működő, eredetileg közrendűek ügyeiben eljáró korábbi párizsi *parlement*-ből jött létre. A párizsi *parlement*-nak a királyi rendeletek ellen tiltakozási joga volt (*droit de remonstrance*), amelyről korábban már ejtettünk szót.

A központi bírósági szervezet kiépítésére nem helyeznek olyan hangsúlyt, mint Angliában, azonban 1463-ban létrejön a nagy bírói tanács, a *Grand Conseil de la Justice*.

Az alsóbb szintű bíráskodás joga a tartományi (helyi) bíróságokat illeti meg, amelyek felett ezidőtájt állami kontroll még nem érvényesül (a változás ezen a területen is csak a 17. században következik be).

a tartományok Azon történészek, akik tagadják a francia abszolutizmus létezését, álláspontjukat elsősorban a szuverenitás vertikális megosztottságával, azaz a tartományok nagyfokú önállóságával támasztják alá.

Való igaz, hogy a Frank Birodalom felosztása óta hagyományosan szétagolt, tartományokra oszló Franciaország a 16. században, sőt még XIV. Lajos idején sem vált valódi egységes állammá.

A helyi közigazgatás a francia abszolutizmus első korszakának egészében a tartományok kezében marad (itt csak a 17. században történik jelentősebb változás, az intendánsi rendszer bevezetésével).

A tartományi gyűlések (*États provinciaux*) a 16. században végig működnek, ám megjegyzendő, hogy jelentőségük folyamatosan csökken – kétségtelen ugyanakkor, hogy jogaikat ténylegesen úgyszintén csak a 17. század közepétől sikerül megnyirbálni.

Felhasznált és ajánlott irodalom

- ANDERSON, Perry: *Az abszolutista állam*. Gondolat Könyvkiadó, Bp. 1989.
- BAYER József: *A politikai gondolkodás története*. Osiris Kiadó, Bp. 2003. (104–117.)
- BODIN, Jean: *Az államról*. Gondolat Könyvkiadó, Bp. 1987.
- BOTH Ödön: *Fejezetek a nyugat-európai állam- és jogtörténet köréből*. JATEPress, Szeged, 2003. (14–17.)
- COWARD, Barry (szerk.): *A Companion to Stuart Britain*. Blackwell Publishing, Malden, 2003. (231–491.)
- ERTMAN, Thomas: *Birth of the Leviathan: Building States and Regimes in Medieval and Early Modern Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, 1997.
- EÖRDÖGH ISTVÁN: A felségjog és az abszolutizmus Bodintól Bossuet-ig. = KUKOVECZ György (szerk.): *A modern polgári gondolkodás kezdetei*. JATEPress, Szeged, 1999: 73–82.
- FONT Márta (szerk.): *Dinasztia, hatalom, egyház. Régiók formálódása Európa közepén, 900–1453*. Pécs, 2009.
- FRANKLIN, Julian H.: Sovereignty and the Mixed Constitution: Bodin and his Critics. = BURNS, J. H. – GOLDIE, Mark (szerk.): *The Cambridge History of Political Thought, 1450–1700*. Cambridge University Press, Cambridge, 2001: 298–328.
- GÖNCZI Katalin – HORVÁTH Pál – STIPTA István – ZLINSZKY János: *Egyetemes jogtörténet*. I. kötet. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 2001. (147–161.; 270–282.)
- GONDA Imre – NIEDERHAUSER Emil: *A Habsburgok. Egy európai jelenség*. Gondolat Könyvkiadó, Bp. 1987.
- HAHNER Péter: Az abszolút monarchia az újabb kutatások tükrében. = KUKOVECZ György (szerk.): *A modern polgári gondolkodás kezdetei*. JATEPress, Szeged, 1999: 63–66.
- HAHNER Péter: Az abszolút monarchiáról mai szemmel. [Az Állam én vagyok!] = *Rubicon*. 4–5/1996: 24–29.
- HOBBS, Thomas: *Leviatán*. I–II. kötet. Kossuth Kiadó, Bp. 1999.
- JAGO, Charles: Habsburg Absolutism and the Cortes of Castile. = *The American Historical Review*. Vol. 86. 2/1981: 307–326.
- KONTLER László: Királyság, rendiség és alkotmányosság: korona, tanácsok, bíróságok, parlamentek Angliában és Nagy-Britanniában. = POÓR János (szerk.): *A kora újkor története*. Osiris Kiadó, Bp. 2009: 211–234.
- KORPÁS Zoltán: Királyság és rendiség Spanyolországban. = POÓR János (szerk.): *A kora újkor története*. Osiris Kiadó, Bp. 2009: 235–256.
- MEZEY Barna – SZENTE Zoltán: *Európai alkotmány- és parlamentarizmus-történet*. Osiris Kiadó, Bp. 2003. (163–174.; 181–206.)
- OESTREICH, Gerhard: Strukturprobleme des europäischen Absolutismus. = OESTREICH, Gerhard: *Geist und Gestalt des frühmodernen Staates. Ausgewählte Aufsätze*. Duncker & Humblot, Berlin, 1969: 179–197.

- PACZOLAI Péter – SZABÓ Máté (szerk.): *Az egyetemes politikai gondolkodás története*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1993.
- PAPP Imre: Királyság és rendiség Franciaországban. = POÓR János (szerk.): *A kora újkor története*. Osiris Kiadó, Bp. 2009: 191–210.
- POÓR János (szerk.): *A kora újkor története*. Osiris Kiadó, Bp. 2009.
- RÁCZ Lajos: Államstruktúra és kormányzás a feudális abszolutizmusban. = *Jogtudományi Közlöny*. 9/1987: 505–510.
- RUSZOLY József: *Európa alkotmánytörténete*. Püski Kiadó, Bp. 2005. (66–88.; 219–245.)
- SALMON, J. H. M.: The Legacy of Jean Bodin: Absolutism, Populism, or Constitutionalism? = *History of Political Thought*. Vol. 17. 4/1996: 500–522.
- SASHALMI Endre: *A nyugat-európai államfejlődés vázlata*. Pannonica Kiadó, Bp. 2006.
- SASHALMI Endre: Abszolutizmus és isteni jogalap. = KISS Gergely – RADÓ Bálint – SASHALMI Endre (szerk.): *Abszolutizmus és isteni jogalap. Szöveggyűjtemény*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Bp. 2006: 11–38.
- SOMMERVILLE, J. P.: Absolutism and Royalism. = BURNS, J. H. – GOLDIE, Mark (szerk.): *The Cambridge History of Political Thought, 1450–1700*. Cambridge University Press, Cambridge, 2001: 347–373.
- STIPTA István: Az abszolutizmus állama. = *Rubicon*. 8/1997: 30–33.
- TITTLER, Robert – JONES, Norman (szerk.): *A Companion to Tudor Britain*. Blackwell Publishing, Malden, 2004. (9–200.)
- WEBER, Wolfgang: „What a Good Ruler Should Not Do”: Theoretical Limits of Royal Power in European Theories of Absolutism, 1500–1700. = *The Sixteenth Century Journal*. Vol. 26. 4/1995: 897–915.